

М. В. БУРЯЧОК
АРФА

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвалися гаї
Самодзвонними...

Тичина

Видатний класик української радянської літератури Павла Тичини звернувся до образу арфи, щоб передати багатогамну музику нестримного ходу весни. У переливчастих звуках арфи поет відчував і дзвінку пісню жайворонка в небі, і веселе дзюрчання перламутрових струмочків, і ніжнотонні перекати весняних громів...

Але, мабуть, не кожному відомо, що цей сорокасемиструнний музичний інструмент, який відзначається багатством тональностей і октав, у давнину мав зовсім інший вигляд і обмежений діапазон звучання. Історія виникнення та розвитку арфи налічує понад шість тисячоліть. Примітивні однострунні арфи, що збереглися в деяких народів, свідчать про те, що арфа походить від мисливського лука. Найдосконалішою вважається єгипетська арфа. Один із єгипетських ієрогліфів означав і арфу, й поняття «прекрасне». Більшість дослідників старої музики вважає Єгипет батьківщиною арфи. Останнім часом ця думка заперечується на тій підставі, що луком як зброям війни та мисливства користувалися не тільки єгиптяни, а й греки, ассирійці та інші стародавні народи. Отже, цей інструмент міг виникнути одночасно або в різний час у різних народів незалежно один від одного, і згодом, наприклад, у греків він перетворився в *ліру*, *кіфару*, у турків — у *канун*, *сантир*, в індусів — у *галемпунг*, у слов'ян — у *гусли* (горизонтальна арфа), і тільки в єгиптян він залишився у своєму природному вигляді й здобув право панівного музичного інструмента. На арфі акомпанували співу, грали п'єси соло, використовували її в складі ансамблів і оркестрів. Число струн спочатку збільшується з 2-х до 4-х, потім до 6-ти, 8-ми і більше, форма інструмента з дугоподібної перетворюється в трикутну. Маленька переносна арфа стає великою, вищою за людину.

Від єгиптян запозичили арфу ізраїльтяни, ассирійці, фінікійці, а від останніх — греки та римляни. Грецькі арфи називались *кініра* (з фінік, *кіннор*) і *тригонона*, що мала форму трикутника з 11 або 13 струнами. Але ці інструменти не набули такого поширення, як ліра. Від римлян перейняли арфу гальські, британські та германські племена.

У XIII—XV ст. арфа міцно закріплюється в музичному побуті багатьох країн Європи: шотландські та ірландські барди, французькі трубадури й трувери, німецькі міннезінгери.

Слов'яни запозичили цей інструмент від німців, про що свідчить назва *Harfe*¹, пор. польське *harfa*, чеське *harfa*, російське арфа, українське арфа, білоруське арфа, болгарське арфа, сербське арфа.

Німецький філолог Ф. Діц вважав це слово німецьким, оскільки грецьке *αρτη* — серп, латинське *harpe* (з грецької) «гак», «багор», «серп», «серпоподібний меч» дало б у французькій мові *agre*, а не *harpe*². У формі *harp* це слово відоме й англійській мові. Інший німецький філолог А. Шелер, наводячи давньоверхньонімецьке *herpan* із перестановкою *herpan* «схопити», «зачепити», вважав *harpe* в значенні «арфа» та «гачок», «кіготь» тим самим словом³.

У східних слов'ян цей інструмент засвідчується вже в найдавніших пам'ятках матеріальної культури. Так, на одній із фресок Софійського собору в Києві збереглося зображення арфи XI ст.⁴

Уперше зустрічаємо назву *арфа* в «Лексисі» Л. Зизанія 1596 р. серед таких назв інструментів: *гусли*, *лютна*, *скрипица*. Подав цю назву і П. Беринда в своєму «Лексиконі»

¹ Див.: М. Фасмер, *Этимологический Словарь русского языка*, т. I. М., 1964, стор. 90.

² Див, А. Г. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка*, т. I. М., 1910—1914, стор. 8.

³ Див.: Там же.

⁴ Див.: *История культуры древней Руси*, т. II. М. – Л., 1951, стор. 499.

(1627 р.) у формі *гарфа* поряд із назвами *цитра*, *гусли*.

На межі XVIII-XIX ст. арфа була в моді як домашній музичний інструмент, на якому грали соло та акомпанували пісням; використовувалась вона також і в концертній практиці. Згодом арфа закріплюється в симфонічному оркестрі.

У творах художньої літератури XIX — поч. XX ст. досить часто зустрічаємо назву *арфа*, наприклад: «*Арфа* у одному кутку, фортеп'яно у другому» (Марко Вовчок); «Червінці делікатно дзенькнули, неначе *арфа* заграла» (Нечуй-Левицький); «Од музики стогнуть стіни, Грають *арфи* й мандоліни» (Щоголів). Особливо широко використовує її Леся Українка, що пояснюється тематикою її творів, наприклад: «*Арфи* сумні голосили, квилили єгиптянок співи», «Я чую виразно *Арфи* знадливії гуки».

Назва *арфа* стає улюбленим словом образного вживання, порівнянь: «Єднала [пташка] небо з землею в голосну *арфу* і грала на струнах симфонію поля» (Коцюбинський); «Я дививсь і прислухавсь - Як знову в серці *арфа* грала» (Олександр Олесь).

У творах радянських письменників теж часто вживається це слово як в прямому значенні, так і в образному, у порівняннях, наприклад: «І дальніх *арф* незнаний перебіг Поетову торкає душу чулу...» (Рильський); «Один гратиме на *арфі*, другий співатиме серенад» (Смолич); «Женуть вітри, мов буйні тури! Тополі *арфи* гнуть...» (Тичина).

За старогрецькою легендою, у давнину нібито ще була особлива арфа, струни якої звучали від подиху вітру. Оскільки богом вітрів був Еол, ця арфа дістала назву *Еолової*. Мелодійність її звуків перевершувала мелодійність усіх інших арф. Леся Українка та І. Франко вперше в українській літературі художньо осмислили цю назву: «Пролітав буйний вітер край вежі, Що стояла самотньо на кручі, Там знайшов він *Еолову арфу*; Він шарпнув її довгі струни — І всі струни озвалися співом. Лагіднішим од вітру дзвінкого» (Леся Українка); «В його [поета] чутливість сильна, дика, *Еольська арфа* мов велика, Що все бринить і не втихає: В ній кожний стрічний вітер грає, А втихне вітрове дихання, Бринить в ній власних струн дрожання» (Франко). Словосполучення *еолова арфа* набуває переносного значення, створюючи образ людини, що відгукується на всі враження життя, є виразником народних дум, сподівань: «Шопен стає *еоловою арфою* національно-визвольного руху» («Наука і життя»).

У сучасній мові розширило свою семантику й саме слово *арфа*. Ним стали називати предмети, які своєю формою дещо нагадують арфу. Так, дерев'яну скриньку розміром 1х1 м із залізними прутиками або дерев'яними планочками, паралельно закріпленими у верхній її частині, яку використовують, обриваючи боби арахісу, названо *арфою*. Той же принцип покладено в основу назви зерноочисної сортувальної машини.

На ґрунті слова *арфа* утворено і складний прикметник *арфоподібний* із значенням «формою або звучанням схожий на арфу»: «Невеликий 12-тактовий вступ починається арфоподібними пасажами» (А. Архимович, Українська класична опера).

Із похідних утворень від основи *арфа* найраніше засвідчене слово *арфіста*, яке мало значення «музикант, що грає на арфі». Його подав П. Беринда в своєму «Лексиконі...» серед таких назв: *гудець*, *цитаріста*. За будовою це слово нагадує поширені уже в староукраїнській мові назви музикантів *бандуриста*, *цимбаліста*, *цитаріста*.

У творах нової української літературної мови слова *арфіста* не виявлено, натомість простежуються назви на позначення музикантки, що грає на арфі: *арф'янка* та *арф'ярка*: «На другий вечір зібрався до Штемберга в садок трохи не увесь город подивитися на чудо садове — на писану красу *арф'янки*» (Панас Мирний); «*Арф'ярка* видивилася на нього, а її пальці тим часом машинально забігали по струнах» (Франко).

Першу назву у формі *арх'янка* засвідчив і словник Б. Грінченка.,

У сучасних словниках подаються словотворчі варіанти на означення музиканта — *арфіст*, *арф'яр* і на означення музикантки — *арфістка*, *арф'ярка*, *арф'янка*.

Отже, запозичене разом із реалією слово *арфа* стало основою для утворення нових слів в українській мові. Воно також розширило свою семантику, вживаючись у термінологічних і образних висловах сучасної мови.